

Олексій Онищенко,

акад. НАН України, голова Інформаційно-бібліотечної ради НАН України

Проблеми адаптації бібліотек до умов цифрової культури

У статті порушено низку актуальних проблем розвитку вітчизняної бібліотечної галузі в умовах інформаційної революції, формування суспільства знань, становлення цифрової культури.

К л ю ч о в і с л о в а: бібліотека в інформаційному середовищі, цифровізація бібліотечної справи, мультисервісність бібліотек, цифрова культура, інформаційна грамотність бібліотекаря.

Проблемою проблем розвитку бібліотечної галузі є її адаптація до умов цифрової культури. Процес переходу на електронні технології і носії інформації йде прискореними темпами, і недалекий той час, коли цифрова культура стане панівною. Вона визначатиме характер суспільних і міжлюдських відносин, інформаційних обмінів. Звичайно, це викликає необхідність суттєвих змін у діяльності бібліотек як історично сформованих центрів накопичення, збереження і поширення знань, інформації, культурних надбань.

Але це зовсім не означає, слід відразу зазначити, настання невідворотної кризи бібліотек, тим більше, ситуація, що виникла, не повинна породжувати ніяких панічних настроїв. Цифрові технології і культура, яка на них виростає, традиційних здобутків цивілізації не відкидає, а, навпаки, доповнює їх, збагачує, відкриває нові можливості культуротворення, є рухом вгору по спіралі. Бібліотекам це дає нові шанси на успіх. Вони не вперше переживають зміну носіїв, технологій фіксації і поширення інформації. Винаходи паперу, друкарського верстата, а тепер і комп'ютера – історичні віхи. Кожен попередній період закінчувався перебудовою і піднесенням бібліотечного життя.

Поза усяким сумнівом, цифровізація об'єктивно працює на бібліотечну справу. Вона дає змогу бібліотекам:

- формувати необмежений за обсягом інформаційний ресурс (свята святих бібліотеки);

- інтегрувати у фонді всі види інформації на всіх існуючих носіях (давня мрія всіх бібліотекарів);
- забезпечити доступ читачеві / користувачеві до будь-якої відкритої інформації у будь-якому місці планети (ідеал бібліотечного обслуговування);
- створювати умови для перетворення професії бібліотекаря на першорядну постать інтелектуального життя (веління інформаційної епохи).

Реалізація означеного вище залежить, насамперед, від самого бібліотечного співтовариства. Від того, як воно своєчасно зуміє побачити глибинні явища цифрової культури, що трансформують бібліотечний предмет – виробництво і використання інформації і, відповідно, спроектувати їх на свою діяльність. Як швидко воно (співтовариство) віднайде бібліотечні ніші та методи їх заповнення в багатоманітній конкуренції суб'єктів інформаційного простору.

Тут слід виокремити два аспекти цієї актуальної проблеми. Перший – формування у бібліотечного працівника стилю мислення і поведінки на основі категорій і понять цифрової культури, не ігноруючи, звичайно, культури рукописного і друкованого слова. Все ж сфера дії і масштаби ресурсу творів друку мають стійку тенденцію до звуження, як би ми не сумували з цього приводу. Адже джин, що вийшов з комп'ютера в Інтернет, небаченими темпами розростається і створює цілі галактики інформаційних баз.

Твори друку з часом стануть привілеєм турбот інтелектуальної і бібліотечної еліти, а основну роль у інформаційному забезпеченні суспільного розвитку відіграватимуть електронні ресурси. На жаль, у нашому бібліотечному мисленні ще нерідко переважають уявлення епохи панування творів друку.

Кожна бібліотека має свою стратегію і програму розвитку. Все в них нібито правильно: турбота про фонди, поліпшення сервісу, комфорт у бібліотеці. Однак, вчитуючись в ці документи і відчуваєш, що чогось там не вистачає, а саме: бачення, викликаного появою нового типу грамотності, культури і, відповідно, нових технологій і механізмів задоволення вічної потреби людини в інформації.

Звідси висновок: бібліотечне мислення потребує масштабного інноваційного насичення.

Другий – готовність бібліотек до результативної конкуренції з аналогічними структурами. Йдеться про різноманітні інформаційні служби, аналітичні центри, «фабрики знань», інших постачальників інформації. Їх багато. Часом вони більш забезпечені, динамічні, навіть агресивні, з претензією на пріоритет в інформаційному середовищі. Як бібліотеці стати врівень з ними, а то й вище? У першу чергу, необхідно цілеспрямовано реалізувати переваги, іманентно притаманні бібліотекам:

- наявність саме в бібліотеках фонду, що загалом представляє всю писемну спадщину України;
- багатий історичний досвід інформаційного обслуговування;
- функціонування вже готової та історично випробуваної інформаційної – бібліотечної – мережі;
- усталені традиції широких міжнародних інформаційно-бібліотечних зв'язків.

Як бачимо, бібліотеки мають солідні переваги у конкуренції з іншими інформаційними структурами. Спираючись на них, і потрібно шукати нові форми і методи нарощування бібліотечного конкурентоздатного потенціалу.

Основним полем конкуренції між інформаційними структурами за вплив на людей стає ділянка взаємостосунків інформацієдавця і інформацієкористувача. У нашому випадку – комунікація бібліотеки і читача. Правда, традиційне поняття «читач» збіднює характеристики того, хто сьогодні звертається до бібліотеки за послугами, і тим самим задає неповноту обслуговування. Сучасний читач – не просто читач. Озброєний інформаційно-комунікаційними апаратами, він, як колись казали, багатостатник: одночасно читає,

пише, слухає, говорить, приймає й розсилає повідомлення. І йому найбільше «любий» той, хто якнайкраще, якнайповніше, якнайшвидше здатен задовольняти його комплексні потреби. На такого читача бібліотекам і потрібно орієнтуватися, бо він становитиме найбільшу і найактивнішу частину тих, хто постійно працює з інформацією.

З розрахунку на сказане вище, слід вибудовувати ланцюги формування бібліотечного ресурсу (повторимо – мультимедійного, на всіх носіях, у всіх різновидах інформації) і комплексного обслуговування. Неприпустимо забувати, що бібліотека існує не сама для себе. Вона – інституція, структура, яка приречена на вічне обслуговування. І буде жити до тих пір, поки до неї люди масово звертимуться за знанням, інформацією, духовними цінностями.

Отже, черговий раз варто наголосити, що магістраль виживання і розвитку бібліотеки лежить у площині «бібліотека – читач / користувач / споживач / замовник послуг інформаційних / нештатний співпрацівник». Саме за цією комунікаційною системою – майбутнє. Всі інші бібліотечні ділянки, хоча і важливі, необхідні, однак вони повинні підпорядковуватися родовій функції бібліотеки – поширенню знань у суспільстві.

На жаль, нині має місце негативна тенденція відриву деяких бібліотечних процесів від обслуговування, завдань практичної віддачі, їх замикання в собі. Це спостерігається при комплектуванні сучасними ресурсами (пасивність), опрацюванні документів (повільність), синтезі інформації (недостатність). Та й послаблення зв'язків між внутрішніми структурами бібліотек дається взнаки. Звідси – запізнення і неповнота бібліотечного результату на виході в практику, зниження авторитету бібліотеки в інформаційному середовищі. Тому виникає нагальна потреба оновити і зміцнити курс бібліотеки на читача, на примноження її стійких прихильників.

Багатомільйонні прихильники бібліотек чекають нас в Інтернеті. Засоби мобільної телекомунікації дають їм змогу у будь-який час з будь-якого місця звернутися до бібліотеки за інформацією. Тому наше завдання полягає в тому, щоб відпрацьовувати і відпрацьовувати методи індивідуального обслуговування дистанційного користувача. Він повинен бути упевнений: коли йому вночі не спиться, чи він перебуває у дорозі, на роботі, а тут потрібна якась інформація, він зможе оперативно одержати її в бібліотеці. Для цього, напевно, потрібно, щоб

у перспективі великі бібліотеки переходили на цілодобову роботу.

Уже зараз є маса (і вона з кожним днем зростає) нових форм і методів взаємодії бібліотеки з індивідуальним читачем. Але більше слід звертати уваги на особливості його сьогоденних запитів: переважання інтересу до практично корисної інформації, бажання синтезованого, інтегрованого матеріалу, відбір найновішого і науково достовірного знання. Він хоче не тільки окремих документів, а й тематичних бібліографій, реферативних баз, аналітичних викладок, консультацій. З такими читачами працювати складно, незвично, однак, за ними майбутнє.

Період, коли читальні зали бібліотеки заповнював стихійно сформований масив читачів, минув. Настав час розгортання пошуку і привернення уваги тих, кому бібліотека потрібна. Зміни в суспільстві відкривають бібліотеці нові об'єкти. Відбувається індивідуалізація особи з її бажанням самовдосконалення, росте кількість працюючих дома і в дистанційному режимі, дедалі частіше з'являються так звані розумні квартири, будинки, житлові комплекси, множаться інформаційні мікрослужби в установах, закладах, організаціях, на підприємствах. Їм зручніша дистанційна взаємодія з бібліотеками. Існує досвід укладання договорів (індивідуальних і групових) з такими споживачами інформації. І це перспективний шлях входження бібліотек у зовнішнє інформаційне середовище.

Давня практика – колективні абонементи. На них організації замовляють літературу для своїх співробітників. Досі наші абонементи не стали формами масової бібліотечної співпраці з дистанційним читачем / користувачем. Бо ініціатива лише періодично надходить від абонента. Зовсім інший ефект взаємодії спостерігається тоді, коли бібліотеки виявляють зустрічну ініціативу: пропонують різноманітні довготривалі послуги – постачання свіжих тематичних бібліографій, підбірок рефератів, оглядів, довідок, статей, фрагментів баз даних і т. п. Це обумовлюється в договорі на відкриття абонента. Відповідні матеріали автоматично ідуть на сайт абонента. А в результаті бібліотечна аудиторія отримує потужний канал для розширення.

Великий і швидкий обіг інформації в суспільстві породив підвищений попит на аналітичну продукцію. У пошуках рішень люди хочуть бачити узагальнений результат проблеми, щоб рухатися далі, а не «перелопачувати» гори матеріалу, щоб дійти висновку, уже зробленого фахівцями.

Аналітична продукція, що накопичується в бібліотеці і створюється у ній самій, стає козирною картою. Бібліотеки формують свій позитивний імідж значною мірою своїми аналітичними службами. Приклад – Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади НБУВ, яка під науковим керівництвом проф. В. М. Горového систематично готує аналітичні матеріали, що є постійно затребуваними як широкою громадськістю, так і органами центральної і місцевої влади. Бібліотечні інформаційно-аналітичні служби слід виводити на перший план, підвищувати їх статус, адже вони системоутворюючі структури бібліотеки майбутнього.

Не можемо обійти питання наукового забезпечення адаптації бібліотек до цифрового середовища, умов цифрової культури. Тут постає цілий комплекс проблем. Фрагментарно про деякі з найменш освоєних.

У бібліотекознавчих дослідженнях застосовується різний методологічний інструментарій: а) свої рідні традиційні – книгознавчий, бібліографознавчий, джерелознавчий методи; б) взяті з загального наукознавчого поля – історичний, порівняльний, міждисциплінарний, культурологічний підходи. Останнім часом до них фахівці активно долучають бібліометричні, наукометричні, інформетричні виміри. А ось адаптивний метод досі в бібліотечних трансформаціях не розгорнуто. Він нібито сам собою розуміється. Однак, будь-який перехід у нову ситуацію, пристосування до якісно нового середовища вимагає максимального врахування методів адаптації. Тим більше це важливо в умовах, коли власного досвіду у нас ще не вистачає, і ніде взяти готових стандартів, які могли б без проблем накладатися на наше сьогоденне бібліотечне життя.

Звертаюся, у першу чергу, до наших дисертантів. Ось вам незатоптана тема, перспективний напрям наукових пошуків.

Рациональне управління адаптаційними процесами вимагає виклику на «передову» бібліотечної соціології і статистики. На жаль, обидві дисципліни ще не в моді в бібліотечних колах. Проте без них ми не зможемо скласти реальної картини стану бібліотечних справ, соціокультурного портрета бібліотеки чи бібліотечних об'єднань, професійного портрета бібліотекаря, інформаційного портрета читача. Настав час мати, принаймні у великих бібліотеках, хоча б невеликі, хоча б неформальні соціологічні служби і групи кваліфікованих, відповідальних статистиків. Без їхніх обсте-

жень уявлення про наше бібліотечне життя буде неповним, а то й просто спотвореним, особливо у людей з числа конкурентів.

Доказ – часті заяви, що бібліотеки вже відіграли свою роль, люди сьогодні не читають, у бібліотеки не ходять, книжку забувають і бібліотеки перестають бути вогнищем знань, культури. Справді, надходжень до бібліотек творів друку стало менше, безпосередніх відвідувачів бібліотек теж не збільшилося, відповідно впала і книговидача. Але це характеристики лише одного боку справи. Вони представляють позицію, що розглядає бібліотеку як збірню творів друку.

А чому не береться до уваги електронний ресурс, інтернет-читач, телекомунікаційне обслуговування інформацією? Саме тут і потрібна соціологія інтернет-читача. Необхідно розробити науково обґрунтовані критерії оцінки бібліотечної діяльності в електронній сфері. У звітній статистиці, крім традиційних показників, потрібно передбачити дані про те, який електронний інформаційний ресурс фонду, скільки створено за рік нових електронних баз, скільки читачів відвідало сайт, який обсяг інформації вони використали, який обсяг інформації бібліотека послала на запити віддалених користувачів, скільки блогів у соцмережах відкрила бібліотека та її співробітники. Блогосфера як поле бібліотечної діяльності особливо нами недооцінюється. А там відбуваються широкі дискусії, активний обмін інформацією, формується відповідна громадська думка, а отже, зростає інтерес до знань, які є в розпорядженні бібліотек. Тому бібліотеки повинні розгорнути похід у соціальні мережі, блогосферу, якомога ширше представляти там себе і свої інформаційні можливості. Саме це і може дати суттєвий приріст бібліотечної онлайн-аудиторії, а головне – розширити соціокультурну віддачу бібліотечної галузі.

У скаргах на падіння інтересу до читання не завжди враховується те, що насправді з ним відбувається. Раніше «читаючу націю» показували за допомогою картинок, на яких люди повсюди читали книжки, газети, журнали. Тепер ми в рази більше бачимо людей, котрі на роботі, дома, в транспорті, на відпочинку, навіть на ходу читають тексти з екранів різних приладів (комп'ютерів, планшетів, мобільних телефонів і т. п.). Загалом читання стало більше, бо зросли можливості доступу до текстів. Поряд з книжковим, газетним, журнальним читачем динамічно зростає всюдисуща маса екранного читача. Читання не зникає. Просто тексти подаються дедалі частіше не на паперових,

а електронних носіях. Комп'ютеризація, цифровізація, інтернетизація ведуть до того, що тексти згодом створюватимуться, опрацьовуватимуться і зчитуватимуться переважно з екрана. Тому й стратегія входження бібліотеки в електронне інформаційне середовище повинна полягати в тому, щоб різними засобами посилати читачеві контент прямо на екран приладу, яким він користується.

Бібліотека зможе ефективно функціонувати в електронному середовищі, коли вона постійно формуватиме у себе потужний електронний ресурс. По-перше, тут потрібно більш активно займатися оцифруванням традиційних фондів. По-друге, – і це головне нині – збір, накопичення і архівування сучасних документів, які створюються лише в електронній формі і ніде не концентруються, не архівуються. Адже втрачається величезний і неповторний пласт культури. Це – не просто лакуна, а діра в майбутньому бібліотечному фонді.

У багатьох країнах систематично сканується і архівується національний сегмент Інтернету. Нам для цього ще багато чого не вистачає. Однак ми можемо вирішувати це завдання хоча б частково. Скажімо, закріпити за галузевими бібліотеками сканування галузевої наукової частини, чи частин, що стосуються освіти, літератури, мистецтва, а за місцевими бібліотеками – краєзнавчих матеріалів.

Життя у цифровому культурному середовищі владно диктує всім і кожному необхідність безперервного навчання. Звідси постає соціальне замовлення на розвиток освітньої функції бібліотек. Тут вони можуть вагомо заявити про себе у двох напрямках: а) пропаганда нових знань, технологій і культурних здобутків, досвіду їх освоєння; б) безпосередня участь у навчанні людей комп'ютерній і інформаційній грамотності. Ми вже сьогодні відчуваємо, що без комп'ютерної грамотності немає повноцінної грамотності. Комп'ютери, мобільні пристрої і все, що з ними зв'язане, швидко змінюються. Тому, щоб ними володіти, потрібно весь час навчатися, донавчатися та перучуватися. З огляду на дану ситуацію, чому б нам не відкривати в бібліотеках курси, гуртки, семінари для навчання і підвищення комп'ютерної грамотності? Зокрема, для старших поколінь, які виростили без комп'ютера. Вирішували б благородне завдання і збільшували б резерв для поновлення читацького контингенту бібліотек.

Нині особливої актуальності набувають експертна і консультативна функції бібліотеки. Наукові

дані доволі швидко оновлюються. Інформаційний вибух включає в себе багато інформаційного шуму. Радіо і телебачення багатоканально поширюють мінливі суміші об'єктивної і суб'єктивної інформації. Ми, по суті, живемо в атмосфері інформаційного хаосу. Люди шукають майданчиків, де є стабільна, наукова, достовірна інформація. Такими майданчиками традиційно були бібліотеки. Сьогодні запит на їх експертно-консультативну роботу істотно зріс. Тому нам слід гідно на нього відповісти. У бібліотеках необхідно розвивати наукознавчу, джерелознавчу, документознавчу, інформацієзнавчу роботу. Ми повинні бути здатними допомагати людям знаходити нове, оригінальне, достовірне знання на потрібну їм тему, орієнтуватися в базах даних, інформаційних потоках, технологіях і послугах. Під це потрібно готувати бази довідок, оглядів, аналітик, експертиз, рекомендацій тощо.

Наголошував і ще раз наголошую: ми повинні якнайшвидше подолати у собі, у суспільній думці уявлення про бібліотеку як про сховище творів друку. Сучасна бібліотека стрімко переростає в мультиресурсний, мультисервісний заклад, що забезпечує мультипотреби читача / користувача. І коли ми навчимося задовольняти знаннєві, куль-

турні, інформаційні потреби читача / користувача, котрий багато хоче, бібліотека отримає необмежену перспективу.

Матеріальні, технічні, фінансові, організаційні негаразди у сьогоднішніх бібліотеках не повинні сідати паніки, зневіри в бібліотечну справу. Кризи скрізь і завжди змінювалися новим піднесенням. Електронна ера, з її могутнім технічним, технологічним, соціокультурним потенціалом, відкрила бібліотекам небачені можливості, а саме:

- вперше інтегрувати в єдине ціле всі види документів на основі універсальної мови цифр;
- вперше діяти в планетарному масштабі – добувати інформацію в будь-якому куточку землі і відсилати її в будь-який куточок землі;
- вперше оперувати необмеженим масивом інформації;
- вперше в інтерактивному режимі співпрацювати з необмеженим колом читачів / користувачів;
- вперше створювати світові мережі бібліотек.

Ніколи в історії такого не було. Бібліотекар об'єктивно отримав необмежений простір для виконання ролі носія, сівача знань, духовних цінностей. Ми покликані, буквально приречені, взяти на повсякденне озброєння ці дари інформаційної епохи.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2015 р.

UDC 027.02:004.65-028.63

Oleksii Onyshchenko,

Academician of NAS of Ukraine, Chairman of Information and Library Council of NAS of Ukraine

PROBLEMS OF LIBRARIES ADAPTATION IN DIGITAL CULTURE CONDITIONS

The article deals with a number of pressing problems of development for Ukraine library science under circumstances of information revolution, forming of knowledge society, formation of digital culture.

K e y w o r d s: a library in information society, digitalisation of librarianship, multiservice ability of libraries, digital culture, informative competence of a librarian.

УДК 027.02:004.65-028.63

Алексей Онищенко,

акад. НАН Украины, председатель Информационно-библиотечного совета НАН Украины

ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ БИБЛИОТЕК К УСЛОВИЯМ ЦИФРОВОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье затрагивается ряд актуальных проблем развития отечественной библиотечной отрасли в условиях информационной революции, формирования общества знаний, становления цифровой культуры.

К л ю ч е в ы е с л о в а: библиотека в информационном обществе, цифровизация библиотечного дела, мультисервисность библиотек, цифровая культура, информационная грамотность библиотекаря.